

בשדה מחקר התקשורת: דוחות מחקר

עיצוב מסרים לקהל מבית ומחוץ: כיצד מנהיגים ישראלים מציגים את הסכסוך בסביבת תקשורת משתנה?

אלי פרידמן*

המטרה המרכזית של עבודת הדוקטור היא לבחון את האופי ואת התנאים ליצירה ולתיווך פערים בין מסרים בהקשר של סכסוכים בינלאומיים וסביבת תקשורתית משתנה. מחקר זה מבוסס על ההנחה, שקיומם של פערים בין מסרים עלול להוות, תחת תנאים מסויימים, זרז או מכשול לקידומו של תהליך התפייסות בין שני צדדים בעת סכסוך בינלאומי. לפיכך, בחינה מעמיקה של אופיים ושל התנאים להיווצרותם של "פערי הכרה" ו"פערים רטוריים" היא משמעותית להבנת חסמים תקשורתיים בתהליכים פוליטיים. כדי לבחון עקביות ופערים בין מסרים, מחקר זה משתמש במקרה בוחן של השיח הפוליטי הרשמי של מדינת ישראל, העוסק בסכסוך הישראלי-פלסטיני. מקרה בוחן זה נבחר, מכיוון שהסכסוך הישראלי-פלסטיני מאופיין על ידי יחסי הגומלין העמוקים בין הזהות הלאומית של ישראל לבין קשרי החוץ של המדינה (Barnett, 1999). לכן, מקרה זה הוא דוגמה למקרה חיוני ואינטנסיבי של לחצי משחק בשני מישורים (two-level game) (Putnam, 1988).

הקורפוס מורכב מ-644 מסרים שאותרו על פני שלוש התקופות, כאשר 59% ($N=380$) מהמסרים הוצגו לקהלי פנים ו-41% ($N=264$) הוצגו לקהלי חוץ. מסר הוגדר כמשפט אחד לפחות מתוך נאום, מסיבת עיתונאים, או ציטוט בתקשורת, שבו הדובר הציג עמדה ביחס לאחת מסוגיות הליבה הבאות: (1) הגבול העתידי של מדינת ישראל; (2) סידורי ביטחון; (3) זכות השיבה; (4) ההתנחלויות; (5) מעמדה של ירושלים. המסרים סווגו לשלוש תקופות – 1967-1973, 1993-2000, ו-2009-2012 – כאשר כל תקופה מאופיינת על ידי שילוב ייחודי של תכונות פוליטיות ותקשורתיות. הניתוח האיכותני של המסרים מבוסס על כלים מענפים מגוונים של חקר שיח פוליטי (Kampf, 2015), והוא משולב עם הגישה של חקר השיח הביקורתי (CDA). השתמשתי בכלים אלו כדי לזהות, לתאר ולבקר את האסטרטגיות הדיסקורסיביות של שחקנים פוליטיים במסגרת סכסוך

* ד"ר אלי פרידמן (elie.friedman@mail.huji.ac.il) הוא מרצה במחלקה לפוליטיקה ותקשורת במכללה האקדמית הדסה ובבית הספר לתקשורת באוניברסיטת בר-אילן ועמית מחקר במכון טרומן. משלים פוסט דוקטורט במחלקה לבלשנות ואנגלית באוניברסיטת לנקסטר בעת פרסום המאמר. הדוקטורט נכתב באוניברסיטה עברית, במחלקה לעיתונאות ותקשורת בהנחיית ד"ר זוהר קמפף ופרופ' תמר ליבס (ז"ל). עבודת הדוקטורט, אשר אושרה ב-23.2.2016, נכתבה במתכונת של אסופת מאמרים. במתכונת זו הדוקטורנט אמור לחבר לפחות שלושה מאמרים, אשר ביחד עם מבוא וסיכום מהווים תזה קוהרנטית. חלק מהמאמרים יכולים להיות עבודה משותפת של הדוקטורנט עם המנחה/מנחים.

בינלאומי. מחקר זה גם עושה שימוש בניתוח כמותי, אשר מבוסס על קידוד פערים ועקביות בין מסרים המוצגים בתוך ישראל ומחוצה לה.

פרק המבוא דן ברציונל לביצוע המחקר ומציג סקירה תיאורטית של יצירת ותיווך פערים בהיסטוריה של המחשבה המערבית, כולל הדיסציפלינות של פילוסופיה יוונית ומודרנית, בלשנות, חקר השיח, תקשורת ודיפלומטיה ציבורית.

פרק הליבה הראשון של התיזה מנתח כיצד שיח פוליטי יכול לייצר פערים בתוך סוגיית ההכרה ב"אחר". בפרק זה, אני מזהה פערים בין הכרה באחר כלאום לבין הכרה בזכותו של האחר למדינה. הפרק מציג כלי ניתוח מקורי, המבוסס על שילוב בין תיאורית ההכרה המבוסס על הגישה של הייגל, לבין כלים של חקר השיח, הבוחן כיצד היחסים בין הכרה באחר והבניית ה"אני" משפיעים על פערי הכרה. פרק זה ממחיש כי הכרה חלקית ב"אחר" – הכרה ב"אחר" כלאום ודחיית תביעתו להקים מדינה, או, להיפך, הכרה בתביעה להקמת מדינה ודחיית ה"אחר" כלאום – היא תוצאה של הגדרה עצמית, שאינה ברת קיימא ומבוססת על דיסוננס אונטולוגי (Lupovici, 2012). הצבעתי על "פערי הכרה" רטוריים אצל מנהיגים שונים של האחר הפלסטיני אשר מכשילים את התהליך הטראנספורמטיבי שמוביל להכרה הדדית. מצאתי כי פערי הכרה מבוססים על סתירות פנימיות ברטוריקה אשר מבטאות דיסוננס אונטולוגי ותפיסה שאינה ברת קיימא של ה"אני". מסקנת הפרק היא שניתן להבין את השימוש בפערי הכרה כאסטרטגית שיח המיועדת לעכב יישוב סכסוכים ותהליכי טראנספורמציה. פערים אלה מפרקים את גורם ה"הכרה" לרכיבים קונקרטיים וסמליים, ובתהליך הפירוק נמנעת הכרה כוללת בשאיפותיו של ה"אחר". פרק זה פורסם בכתב עת *Journal of Language and Politics* (Friedman, 2016).

פרק הליבה השני, חיבור משותף עם ד"ר זוהר קמפף, מציג טיפולוגיה של אסטרטגיות שיח לתיווך בפערים בין מסרים שונים, המוצגים לקהלים מבית לעומת אלה המוצגים לקהלים בינלאומיים. בתקופות של משא ומתן בינלאומי, נאלצים מנהיגים פוליטיים לשחק "משחק בשני מישורים" (Putnam, 1988), תוך שהם מנסים למקסם את היכולת שלהם לעמוד בלחצים בזירה הלאומית הפנימית מחד גיסא, ולהפחית התפתחויות שליליות במישור הבינלאומי, מאידך גיסא. למרות התמריץ לעקביות בשני "לוחות המשחק", פוליטיקאים נאלצים להציג מסרים לא-עקביים בשל הדרישות הסותרות של כל לוח, ובכך הם מסתכנים בפגיעה בניסיון להציג דימוי עצמי אמין ועקבי כמנהיגים; קרי, ביכולתם להציג face עקבי במונחיהם של גופמן, בראון ולווינסון, וצ'ילטון (Goffman, 1967; Brown and Levinson, 1987; Chilton, 1990). לפיכך, נאלצים המנהיגים לפתח מספר אסטרטגיות דיסקורסיביות המטשטשות את הפער בין קהלי הפנים וקהלי החוץ: שימוש ב-face חיובי, קרי, מסרים היוצרים סולידאריות עם הנמען תוך ניצול קונבנציות חברתיות ותרבותיות התואמות למערכת הערכים של הקהל, או, לחלופין באמצעות בניית face שלילי, המבוסס על שמירת חופש הפעולה ויכולת התמרון של המוען באמצעות עיצוב מסר עמום, המאפשר לקהלים שונים להסיק מסקנות המתאימות להם, כך שמתאפשר לדוברים שלא לקחת

אחריות על דבריהם ולהכחיש פרשנויות (Brown and Levinson, 1987; Bavelas et al., 1990; Chilton, 1990; Cillia, Reisigl, and Wodak, 1999).

הקורפוס של פרק זה כולל נאומים של ראשי ממשלה ושרים בממשלת ישראל בשנים 1993-2000 (בין הסכם אוסלו לאינתיפאדה השנייה). תקופה זו הושוותה לשתי תקופות אחרות (ראו פרק 3), ונמצא כי זו התקופה היחידה שבה מנהיגים מציגים מסרים עם פערים משמעותיים בין המסרים המופנים לקהל פנים לבין אלה המופנים לקהל חוץ. ניתן לשייך את האופי המיוחד של תקופה זו לעובדה שבאותה עת התקיים משא ומתן בנוגע לסוגיות בסיסיות ומהותיות, כשהחברה מתפלגת בשאלות אידיאולוגיות של זהות לאומית (Barnett, 1999; Arian, 2004).

פרק זה מציג טיפולוגיה של אסטרטגיות לתיווך בפערים בין מסרים, המשקפת את הצורך של מנהיגים פוליטיים לשמר את אמינותם ואת יכולת התמרון שלהם מול קהלי פנים וחוץ. טיפולוגיה זו מבוססת על מסרים המאופיינים במידות שונות של מוחשיות וישירות, לעומת הפשטה, עמימות וערפול בנוגע לזמן, מרחב ומדיניות (כגון: מסר ישיר לעומת מסר עקיף, מסר של מדיניות קבועה לעומת מסר של מדיניות זמנית, ויתורים מתוך איום לעומת ויתורים המבוססים על ערכים, וכו'). אסטרטגיות אלו שומרות על הדימוי של המועד, אך מקדמות מגמות סותרות בפנים ובחוץ: הן מקדמות סולידאריות עם הקונסנסוס בבית בעת שעולים לחצים לויתורים; ומעלות ציפיות בחוץ, מכיוון שהמסרים המופצים בתקשורת הם כי אכן יש מוכנות להגיע לויתורים משמעותיים. מממצאי הפרק ניתן להסיק, כי אסטרטגיות לתיווך בפערים בין מסרים הן כלים היכולים לסייע בקידום תהליכי התפייסות בשלבים הראשונים בלבד. יחד עם זאת, שימוש לאורך זמן בכלים אלה עלול להיות מניפולטיבי מכיוון שהוא יוצר מצג שווא של נכונות לפשרה. אסטרטגיות אלו מונעות מקהלי בית להתמודד מול התביעה לבצע רביזיה באמונות קונסנסואליות, ולכן מעכבות תהליכי טרנספורמציה ויישוב סכסוכים. פרק זה מתמודד לראשונה עם סוגיה מרכזית ביחסים בינלאומיים - משחק בשני מישורים - דרך גישה של חקר השיח והתקשורת הפוליטית. בנוסף, מחקר זה מאיר מחדש את תיאורית ה-face של אישיים ציבוריים בהקשרים פוליטיים. בהצגת שבע אסטרטגיות שיח לעיצוב מסרים, המחקר מכין את הקרקע לבדיקת היישום של אסטרטגיות אלו בסכסוכים שונים. פרק זה פורסם בכתב עת *Discourse & Society* (Friedman and Kampf, 2014).

פרק הליבה השלישי, חיבור משותף עם ד"ר זוהר קמפף וד"ר מיטל בלמס-כהן, בוחן את התנאים התקשורתיים והפוליטיים אשר משפיעים על הבחירה של מנהיג פוליטי להציג מסרים עקביים או שונים לקהלי בית וחץ. פרק זה מנתח את המשקל היחסי של שיקולים פוליטיים לעומת שיקולים תקשורתיים בעיצוב מסרים המוצגים לקהלי בית וחץ דרך השאלה הבאה: עד כמה ניתן לשייך פערים ועקביות בין מסרים המוצגים בבית ובחוץ לגורמים הבאים: (1) סביבת התקשורת; (2) אופי היחסים עם הצד השני בסכסוך?

שני גורמים זהו כבעלי פוטנציאל להטות את הכף לכיוון מסרים עקביים או סותרים. הגורם הראשון הוא המידה שבה סביבת תקשורת לאומית וסביבת תקשורת גלובלית מעורבים בהחלטה לעצב מסרים עקביים או סותרים. אנו משערים כי סביבת תקשורת לאומית, כפי שהתקיימה בישראל עד שנות ה-90, תאפשר עיצוב מסרים סותרים, מכיוון שבסביבה כזו הסכנה של שומעים אקראיים פחותה. לעומת זאת, בסביבת תקשורת בינלאומית נצפה לנטייה למסרים עקביים כיוון שבסביבה כזו מסרים מופצים על פני המרחב הגלובלי (Sheafer and Stromback, 2008; Hjarvard, 2013; Shenhav, 2009). הגורם השני קשור ליחסים עם השחקן השני בסכסוך, באופן ספציפי: קיומו או אי קיומו של משא ומתן ליישוב הסכסוך עשוי להיות מעורב בהחלטה לעצב מסרים עקביים או סותרים. אנו מצפים שקיומו של משא ומתן יביא פוליטיקאים לעצב מסרים שונים המותאמים לצרכים של קהלי המטרה. כמו כן, נצפה שאי קיומו של משא ומתן יביא עקביות במסרים על פני המרחב, זאת מכיוון שאין צורך לרצות את קהלי החוץ (Putnam, 1988). הסכסוך הישראלי-פלסטיני מהווה מקרה בוחן מתאים לחקר שאלות הקשורות בעיצוב מסרים לקהלים שונים מכיוון ש"סוגיות הליבה" מהוות מקור לאי הסכמה בין הצדדים המעורבים בסכסוך (Benvenisti, 1990; Hammack, 2006). מקרה הבוחן הנוכחי בודק את השיח הפוליטי הרשמי בנוגע לסכסוך בשלוש תקופות שונות מ-1967-2012 : 1967-1973, 1993-2000, ו-2009-2012. תקופות אלו נבחרו לניתוח שכן הן מצביעות על שונות בשני הגורמים המסבירים שנידונו לעיל וכפי שמוצג בטבלה להלן:

תקופה	סביבת תקשורת	אופי היחסים עם השחקן השני בסכסוך
1967-1973	סביבת תקשורת לאומית, טרום גלובלית	אי קיום משא ומתן
1993-2000	תחילת סביבת תקשורת גלובלית	משא ומתן אינטנסיבי
2009-2012	סביבת תקשורת גלובלית	משא ומתן לא מתחייב

הפרק מבוסס על שילוב בין ניתוח תוכן כמותי ואיכותני של מסרים העוסקים ב"סוגיות הליבה" של הסכסוך ומוצגים בפורומים פומביים על ידי גורמים ישראלים רשמיים. לניתוח התוכן היו שתי מטרות מרכזיות: הראשונה הייתה לזהות כל מסר כפנימי (מסר שהוצג בישראל) או חיצוני (מסר שהוצג מחוץ לישראל). המטרה השנייה הייתה לזהות את טון המסר כחיובי, עמום או שלילי.

נמצא כי התקופה הראשונה (בין השנים 1967-1973) מאופיינת בעקביות בעיצוב מסרים, כאשר 100% מהמסרים, על אודות הסכסוך, שהוצגו בפני קהל ישראלי היו שליליים ו-96% מהמסרים שהוצגו בפני קהל זר היו שליליים (ה-4% שנותרו היו עמומים). בתקופה השנייה (בין השנים 1993-2000) נמצאו פערים משמעותיים בעיצוב מסרים, כאשר 61% מהמסרים בבית היו שליליים לעומת 30% בחוץ, 11% מסרים בבית היו עמומים לעומת 41% בחוץ, ו-28% מהמסרים בשתי הסביבות היו חיוביים. התקופה השלישית (בין השנים 2009-2012) מצביעה גם היא על קיום

פערים בעיצוב מסרים, אולם הפער קטן מכפי שהיה בתקופה השנייה. נמצאה מגמה כללית של מסרים עקביים שליליים בשתי הזירות (73% בבית לעומת 61% בחוץ). בנוסף, 13% מהמסרים בבית היו חיוביים לעומת 32% בחוץ, ו-14% מהמסרים בבית היו עמומים לעומת 8% בחוץ. מבחינה אנובה (Anova) להשוואת ממוצעים מצביעים על הבדלים מובהקים בין שלוש התקופות.

בניגוד להשערותנו כי סביבת תקשורת לאומית - טרום גלובלית - בתקופה הראשונה שבין השנים 1967-1973 תהווה תנאי אידיאלי לפערים, תקופה זו מאופיינת דווקא בעקביות בעיצוב מסרים. ממצא זה מראה שסביבת תקשורת לאומית אינה תנאי הכרחי לפערים; האופי של יחסים בילטרליים - אי קיום משא ומתן - גבר על שיקולים תקשורתיים, והתוצאה הייתה נטייה חזקה להצגת מסרים עקבים. בתקופות המאוחרות יותר, בין השנים 1993-2000 ו-2009-2012, אשר מאופיינות בסביבת תקשורת גלובלית, צפינו לעקביות, אך הממצאים הצביעו על כך ששתיהן אופיינו על ידי פערים (אם כי בתקופה הראשונה הפערים משמעותיים במידה ניכרת).

לפיכך, בחנו את הגורם השני - היחסים עם השחקן השני בסכסוך - על מנת להסביר את הנטייה לפערים או לעקביות בעיצוב מסרים. שתי התקופות שבהן לא התקיים משא ומתן אינטנסיבי - 1967-1973 ו-2009-2012 - פטרו את המנהיגים הפוליטיים מלחצי המשחק בשני מישורים. בתנאים אלו, עקביות בין מסרים המוצגים לקהלים שונים לא היוותה סיכון. התקופה השלישית הייתה פחות חד-משמעית מהתקופה הראשונה: כישלון המשא והמתן ה"לא ישיר" יכול להסביר את התמונה הכוללת של פערים מסוימים, מכיוון שלפוליטיקאים היה צורך לעצב מסרים פייסניים כלפי חוץ ומסרים תקיפים בבית. מצד שני, חוסר ההתקדמות במשא ומתן קשור לכך שמנהיגים הציגו מסרים שליליים באופן עקבי בבית ובחוץ. בשונה משתי התקופות האחרות, בתקופה השנייה (בין השנים 1993-2000), אשר מאופיינת על ידי משא ומתן אינטנסיבי על סוגיות הליבה, נמצאו פערים משמעותיים. לכן, ניתן להצביע על אופי היחסים עם הצד השני של הסכסוך כגורם משמעותי אשר עשוי להסביר את השיקולים של מנהיגים פוליטיים להציג מסרים סותרים בזירה הלאומית ובזירה הבינלאומית.

על בסיס שילוב בין ניתוח כמותי ואיכותני של שיח פוליטי ישראלי על פני שלוש תקופות, מחקר זה מצביע על היחסים עם הצד השני בסכסוך, המאופיינים על ידי קיום משא ומתן, כגורם בעל המשקל המשמעותי ביותר בהחלטה של מנהיגים פוליטיים ליצור פערים בין מסרים לקהלים שונים. ממצא זה מוסבר בכך שעצם הקיום של משא ומתן על סוגיות הקשורות לזהות לאומית מגביר את הצורך לשחק "משחק בשני מישורים" דרך יצירת פערים בין מסרים. בניגוד למחקרים העוסקים במדיטיזציה, אשר טוענים כי הפוליטיקה מתאימה את עצמה ללוגיקה התקשורתית, מחקר זה מלמד כי התקשורת היא זו שמתאימה את עצמה לתנאים הפוליטיים. במובן זה, המחקר הנוכחי מצטרף לשורת מחקרים קודמים אשר מלמדים כי שיקולים פוליטיים קודמים לשיקולים תקשורתיים (Wolfsfeld, 2003; Entman, 2003). ניתן להסיק, כי כאשר פוליטיקאים מעצבים מסרים, הם פחות ערים להשלכות של סביבת התקשורת ושמים יותר דגש על לחצים

פוליטיים. פרק זה התקבל לפרסום בכתב עת *International Journal of Communication* (Friedman, E., Kampf, Z. and Balmas, M., forthcoming).

פרק הסיכום של עבודת הדוקטור בוחן כיצד היצירה והתיווך של פערים בין מסרים תורמים להנצחה של סכסוכים ויוצרים מכשולים תפיסתיים ותקשורתיים בתהליכי טרנספורמציה ויישוב סכסוכים. בנוסף, פרק הסיכום מציע דרכים לבחינת הכלים התיאורטיים אשר פותחו במחקר זה בהקשרים נוספים.

רשימת המקורות

- Arian, A. (2004). *Politics in Israel: The 2nd republic* (2nd Edition). Washington: CQ Press.
- Barnett, M. (1999). Culture, strategy, and foreign policy change: Israel's road to Oslo. *European Journal of International Relations* 5:5-36.
- Bavelas, J., Black, A., Chovil, N., Mullett, J. (1990). *Equivocal communication*. London: Sage Publications.
- Benvenisti, M. (1990). The peace process and intercommunal strife. In: Giliomee, H. and Gagliano, J. (eds.) *The elusive search for peace: South Africa, Israel, Northern Ireland*. Cape Town: Oxford University Press, pp. 117-131.
- Brown, P. and S. Levinson. (1987). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chilton, P. (1990). Politeness, politics, and diplomacy. *Discourse & Society*. 1 (2): 201-224.
- Cillia, R., Reisigl, M. and Wodak, R. (1999). The Discursive Construction of National Identities. *Discourse & Society*. 10: 149-173.
- Friedman, E. (2016). Recognition gaps in the Israeli-Palestinian conflict: The people-state and self-other axes. *Journal of Language and Politics*. 15(2): 193-214.
- Friedman, E. and Kampf, Z. (2014). Politically speaking at home and abroad: A typology of message gap strategies. *Discourse & Society*. 25(6): 1-19.
- Friedman, E., Kampf, Z. and Balmas, M. (forthcoming). Exploring Message Targeting at Home and Abroad: The Role of Political and Media Considerations in the Rhetorical Dynamics of Conflict Resolution. *International Journal of Communication*.
- Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group.

- Kampf, Z. (2015). Political discourse analysis. *International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, ed. K. Tracy. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Lupovici, A. (2012). Ontological dissonance, clashing identities, and Israel's unilateral steps towards the Palestinians. *Review of International Studies* 38(4): 809-833.
- Putnam, R. (1988). Diplomacy and domestic politics: the logic of two-level games. *International Organization*. 42(3): 427-460.
- Entman R. M. (2008). Theorizing mediated public diplomacy: The U.S. case. *The International Journal of Press/Politics*. 13: 87-102.
- Hammack, P.J. (2006) Identity, conflict, and coexistence: Life stories of Israeli and Palestinian adolescents. *Journal of Adolescent Research* 21(4): 323-369.
- Hjarvard, S. (2013). *The Mediatization of culture and society*. New York: Routledge.
- Sheafer, T, and Shenhav, S. (2009). Mediated public diplomacy in a new era of warfare. *The Communication Review*. 12(34): 272-283.
- Stromback, J. (2008). Four phases of mediatization: An analysis of the mediatization of politics. *The International Journal of Press/Politics*. 13(3): 228-246.